

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK TÓTH ZOLTÁN EMLÉKÉRE

SZERKESZTETTE: HORVÁTH ZITA ÉS RADA JÁNOS

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ • 2017

TARTALOM

Gászbeszéd (elhangzott 2015. április 7-én, Tóth Zoltán történész temetésén)	9
<i>Horváth Gergely Krisztián</i> : A „torlódott szerkezettől” a „zsilipelésig”: Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében.....	13
<i>Mate Eichenseher</i> : Az áram és a társadalom: Egy kultúratudományi kísérlet	35
<i>Gyáni Gábor</i> : A család története és a történészek	51
<i>Faragó Tamás</i> : Kísérlet a Kárpát-medence 18. század végi felekezeti szerkezetének új rekonstrukciójára	58
<i>Tóth Árpád</i> : A felsőbb szintű oktatás mint felekezeti műveltség: Nemes és polgárcsaládok fiai a pozsonyi evangélikus líceumban.....	83
<i>Gyulai Éva</i> : Egy új foglalkozás a 18. században: a „tisztiorvos”: Borsod vármegye főorvosai (175–1850): Trangus Illés, Domby Sámuel, Benkő Sámuel, Szathmári József, Katona Mihály.....	95
<i>Watanabe Akiko</i> : Társadalmi határvonalak átlépői és átléptetői: Az áttérési válás módszerének intézményesülése az unitárius egyházban.....	114
<i>Rada János</i> : Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején	128
<i>Csanády András</i> : Szekszárd iparosítása.....	149
<i>Czoch Gábor</i> : Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban	168
<i>Halmos Károly</i> : A csődök társadalma.....	177
<i>Tóth Ágnes</i> : Profán tízparancsolat, Kalifornia, 1849.....	186
<i>Csíki Tamás</i> : Egy nemzetközi hírű kalandor Borsod vármegyéből: Berzeviczy György emlékiratai.....	204
<i>Ö. Kovács József</i> : Egy borsodi dacos ember 1945. évi birtoktörténetéről.....	215
<i>Filep Antal</i> : Az építőkultúránk „középmagyar” típusa: A hagyományos népi vagy közkultúra regionális sajátosságainak történeti háttere	225
<i>Kövér György</i> : Szerkezet és szellem a <i>Magyar Művelődéstörténet</i> ben	247

<i>Deák Ágnes</i> : „...Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek”: Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választó vonalak erőterében (1867)	273
<i>Vörös Boldizsár</i> : „Új, boldogabb korszak következik reánk”: Utópisztikus jövő-elképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban	293
<i>Árpád Klimó</i> : The Victims of Mass Violence and the End of the Communist Regime in Hungary	304
<i>Juliane Brandt</i> : Konceptió és realitás: A (Buda)Pesti Protestáns Árvaegylet által gondozott gyermekek későbbi útjai (1859–1914).....	329
Tóth Zoltán publikációs listája	343

IDENTITÁSELEMEK ÉS IDENTITÁSPROBLÉMÁK EGY KATOLIKUS PAP NAPLÓJÁBAN A DUALIZMUS IDEJÉN

Egy-egy valaha élt papi személy mentalitására, társadalmi hátterére vagy éppen egyéni eszmei arculatára régebben alig szentelt figyelmet a hagyományos, teológiai szemléletű egyháztörténet-írás, holott nem egy olyan releváns problémafelvetés fogalmazható meg – például – az alsópapságot érintőleg, amely eszme- vagy éppen társadalomtörténeti szempontú vizsgálatra formál igényt.¹ Az egyházi értelmiség társadalmi összetételét a 18. század végétől a 20. század elejéig vizsgáló tanulmányában Csorba László figyelmeztetett is az eredeti társadalmi környezet egyéniséget, a papság szemléletmódját befolyásoló elemi erejére, és megjegyezte, hogy a papság otthoni útravalója feltehetőleg erőteljesen hatott a papság attitűdjére és magatartására egyes határhelyzetek, például a forradalom és a szabadságharc idején.² A forradalmi papság története persze már egy újabb problémára vonhatja a figyelmet: bár az évszázad nyugodt, nem-forradalmi, nem-válságterhes éveiben az alsópapság liberális-reformpárti szárnya nemigen adhatott hangot önálló véleményének, a 18. század végétől, a felvilágosult irodalom jó pár papszerzőjétől³ fogva számos példa igazolhatja, hogy a haladó, a liberális, polgárosuló szellemiség igenis terjedt a papság – főleg – alsóbb rétegeiben.⁴

A századból fennmaradt csekély számú személyes jellegű papi napló jó bepillantást engedhet egy-egy személy belső világába, és elsőrangú, primer forrást nyújthat az identitás vizsgálatához. A műfaj roppantul személyes, nem-reprezentatív jellege miatt persze egy privát napló alapján nemigen lehet semmiféle általános érvényű észrevételt sem megfogalmazni az alsópapság egészéről, de még egyes csoportjairól sem. A forrástípus jóval többet árulhat el szerzője egyéni látásmódjáról, mentális állapotáról, és a történelem – a naplóvezetés idején a folyamatos jelen – szubjektív interpretálását tárhatja a történész elé. A naplót magam is mint autonóm szövegvilágot tanulmányozom, és narratíváját mint a múlt egy lehetséges, egyéni látásmódon és tapasztaláson alapuló történetét fogom fel.⁵ Jelen tanulmányomban Kuti Márton székesfehérvári plébános, majd kanonok 1874-től 1910-es haláláig vezetett privát naplóját vizsgálom.⁶ Figyelmem elsősorban az identitás elemeire és problémáira:⁷ az önzonosság naplóbéli formálódására, a szerző attitűdjeire és sztereotípiáira, a személyes élettörténet elbeszélésmódjára, narratívájára összpontosul.

¹ Mára azonban önálló tanulmánykötet is napvilágot látott az alsópapságot vizsgáló interdiszciplináris kutatások eredményeivel. Lásd: BÁRTH 2013.

² CSORBA 1990, 162.

³ Verseghy Ferenc, Dayka Gábor és Révai Miklós például antiklerikális költeményeket is írt. Lásd: PÁNDI 1952, 58–64.

⁴ Amire Csorba László szintúgy felhívta a figyelmet. CSORBA 1999, 32–33. – A 19. század közepe táján a klerikális sajtó felrótta például, hogy több magyarországi szeminárium egy-egy nem oda illő szellemiségű tanár miatt az egyháziatlan és liberális gondolatok melegágyává vált. KÓSA 1993, 114.

⁵ A naplóhoz mint történeti forráshoz lásd: GYÁNI 1997; K. HORVÁTH 2002.

⁶ Kuti Márton naplója. I–XVI. Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SzPL). № 1513–1528.

⁷ Az identitás elemeihez és lehetséges problémáihoz összefoglalólag lásd: PATAKI 1997.

Kuti Márton és naplója

Kuti Márton a Tolna megyei Györkönyön született 1832-ben, még fiatalon, 1848–49-ben fegyvert fogott a szabadságharcban,⁸ majd papi pályára lépett: teológiai tanulmányait a székesfehérvári szemináriumban és Bécsben, a Pazmaneumban végezte, pappá szentelése 1859-ben, Székesfehérvár–felsővárosi plébánossá választása pedig 1866-ban történt. ’66-ra azonban már jelét adta szabad felfogásának is: 1865-ben bölcsészeti tárgyú sajtóvitát folytatott Télfi Jánossal, amelyben az MTA-tag tudós már odáig jutott, hogy papi bírálója – filozófiai nézeteivel – bizony jobban tenné, ha féltetenné reverendáját.⁹ 1869 aztán igen mozgalmas évet hozott a fehérvári plébános életében. A Deák-párt az év tavaszán őt jelölte az országgyűlésbe, igaz, a mandátumot végül a Balközép jelöltje, a tudós műveltségű Schvarcz Gyula nyerte. A választási kampány során még egy ötstrófás költemény is született Kutiról, amely a plébános alacsonyabb származására is utalt: „Szegény magyar ember fia kell nekünk, / Kuti Márton, a nép fia, követünk!”¹⁰ – zárult a vers. Ez idő tájt már javában zajlott az 1867 utáni katolikus autonómia-mozgalom, amelyben Kuti is hallatta a hangját: rendszeresen publikált a liberális alsópapság lapjaiban,¹¹ majd 1869-ben mint egyházmegyeje választott papi képviselője vett részt a katolikus autonómiát előkészítő kongresszuson, ahol a liberális katolikus autonómia-koncepció mellett harcolt Deák Ferenc oldalán¹² – mint az Eötvös József által javasolt egyházi reform papi szószólója. Kuti az országos közvélemény figyelmét egy, az év őszén elmondott beszédével vonta magára: az egyház „ultramontán” pártját ostorozta, amely véleménye szerint „a szabadság, egyenlőség és testvériség kerülhetetlen ellensége”.¹³ A liberális sajtó természetesen rajongással írt Kutiról,¹⁴ sőt antiklerikális röpiratok lapjain is megjelent a neve. Kóródy ’Papramorgó’ Sándor vagy éppen Toldy István egyaránt őt tette meg a bátor, becsületes és haladó szellemű, nem-ultramontán pap mintapéldájává.¹⁵ Népszerűségéhez persze hozzájárult, hogy – úgyszintén 1869 őszén – szavazattal támogatta a székesfehérvári katolikus népiskolák szekularizációját.

⁸ MÓZESSY 2000, 209.

⁹ TÉLFI 1865.

¹⁰ A vers mind az öt strófája a „Kuti Márton, a nép fia, követünk!”-sorral zárul. LAUSCHMANN 1998, 73–74.

¹¹ SZINNYEI 1900, VII. 548–549.

¹² Deák autonómi mozgalombeli szerepéhez Kutit is érintve lásd: SARNYAI 2008.

¹³ GÜNTHER 1870, 22.

¹⁴ A *Fővárosi Lapok* hasábjain például az alábbi olvashatni: „A kath[olikus] önkormányzati gyűlésen a papok sorából eddigelé Kúthy Márton székesfehérvári lelkész tűnt ki bátorsága és szabadelvű nézetei által. Különben ő már ezelőtt is jó hírben állt, miután hegymögi tollak eléggé mocskolták arra nézve, hogy népszerűségét neveljék. Az egyházak rendesen ellene vannak az üléseken, de van ellenükben egy kitűnő támasza: Deák Ferenc”. *Fővárosi Lapok* 1869. okt. 13.

¹⁵ KÓRÓDY 1870, 28–30. – Az egyházkritikai röp- és vitairat-irodalom több szerzője is az alsópapságtól várt erősebb fellépést az egyház reformjáért. Toldy István 1870-ben már családodottan állapította meg, „hogy a derék Kúthy Márton bátor fellépése a tavali congressuson hatás, legalább észrevehető hatás nélkül maradt a papságra”. TOLDY 1870, 31.

Ami a liberális oldalon rajongást, az egyházban egyfajta fekete bárány-szerepet eredményezett számára. Jekelfalussy Vince püspök súlyosan megróttá tanügyi szavazatáért, és kánonjogi vizsgálattal fenyegette,¹⁶ a püspöki palotánál pedig a *Magyar Állam* c. klerikális lap szerint több száz fős tömeg tüntetett a plébános ellen,¹⁷ amiről a liberális sajtó természetesen sajnálattal tájékoztatót. „Székes-Fehérvárt [...] a becsületes papoknak díszpéldánya, Kúthy Márton ellen fellázíták a város kofáit, úgy, hogy a derék pap alig menekülhetett insultációik elől”¹⁸ – írta pamfletjében Kóródy.

Kuti Márton az eredménytelen autonómiamegalkotás után sem hagyta el papi pályáját, sőt lassan feljebb is léphetett az egyház hierarchiájában: 1888-ban kanonoki, 1895-ban pedig címzetes préposti stallumot kapott. Liberális-reformpárti gondolatait azonban nem hangoztatta többé. „Ennyi küzdelem, ennyi csalódás után, [...] ha egyházzal végképp szakítani nem akartam, n[em] maradt fenn számomra semmi egyéb, mint hogy elhallgassak”¹⁹ – jegyezte 1874-től 1910-es haláláig vezetett privát naplójába, amely a jövőben a belső ellenállás legfontosabb helye lehetett az egyháztól elidegenült pap életében, ahol szabadon, mindig és mindenről megfogalmazhatta véleményét. „Az elmélkedésre erős hajlam van bennem; könnyebben érzem magamat, ha gondolataimat, melyeket szóval hirdetem nem lehet, papírra vethetem. Aztán azt gondolom, hogy valaha egyik-másik mégis ismertté lesz, s az oly sok esztelenség; szenvedélytől vezetett emberi nemnek szolgálatot tehet – bármily parányit is”²⁰ – vallott a századforduló táján. A szöveg szerzője több ízben is eljátszott a gondolattal, hogy a korpusz idejével más személyek olvasmányává válhat, amit a fenti szöveghelyen túl számos további bejegyzés bizonyíthat. Az utolsó, 16. naplókötet elején például úgy fogalmazott: „Ha valaha e sorokat olvasva csak egy-két ember is magába száll, igazat ad nekem, nem írtam hiába.”²¹ Úgy gondolom, minthogy Kuti láthatólag számolt a jövőbeni olvasó, esetleg olvasóközönség lehetőségével, a szövegbeli én-építés, identitásformálás a naplószöveg több pontján az önreprezentáció céljával fonódott össze.

Egyházi pálya és szociális identitás

Út a plébániáig

Naplója önéletrész jellegű bevezetőjében, amelyben addigi életútját összegezte, Kuti a származásáról sem feledkezett meg. „Szüleimre nézve plebejus vagyok a szó szoros értelmében; sőt ha esetleg Kr. e. 7-800 esztendővel valahol Sparta környékén látom meg a napvilágot, helótának leszek vala szánva; mert hisz atyám – egyszerű, de világos eszű, mély érzelmű tüzes véralkatú férfiú – csak szolgáember, úgy nevezett majorgazda volt s anyám egy német származású birkáscsaládnak az ivadéka. Szegények, mennyit nélkülöz-

¹⁶ Jekelfalussy Vince levele Kuti Mártonnak. 1869. okt. 29. SzPL. № 5434.

¹⁷ *Magyar Állam* 1869. okt. 24.

¹⁸ KÓRÓDY 1870, 34.

¹⁹ SzPL. № 1513. 70.

²⁰ SzPL. № 1524. 54.

²¹ SzPL. № 1528. 5.

tek, mennyit küzdöttek érettem”²² – írta 1874-ben. A ’plebejus’ itt természetesen a nem-nemesi és nem-polgári származásra utalt, és az idézett szöveghely is példázhatja – ahogy a napló számtalan további pontja is –, hogy az alacsonyabb, eredetileg jogfosztott sorból származás tudata és vállalása a szerzői identitás integráns részét képezte.

Pályaválasztásáról Kuti feljegyezte, hogy részben egzisztenciális szempontok, egész pontosan az orvosi tanulmányok anyagilag megterhelő volta miatt mondott le anno az orvosi pályáról, amelyre először lépett, majd a jobb megélhetés reményével döntött az egyházi hivatás mellett. Döntésével – mint kifejtette – édesanyja óhajának tett eleget, hiszen a papi pálya véleménye szerint mindig is az anyák vágyát jelentette fiuk számára. „A papnak biztos jövője, uniformisa van, fényes ur lehet, családját is segítheti” – Kuti szerint csupa olyan szempont, amely főleg a nők, az anyák fantáziáját ragadja meg. „Megvallom, nem szívesen mondtam le a jövő családi élet örömeiről, mely már ifju koromban oly szépek, minden bajai és küzdelmei között is oly vonzónak, emberhez méltónak tünt fel előttem; de más részről az a gondolat, hogy ezen önmegtagadásom által embertársaim fognak nyerni, kiket oktatni, az erkölcsösségben szilárdítani, támogatni, emelni ezután hivatalbeli kötelességem leend – ez a gondolat kibékített sorsommal, sőt lelkesedést is öntött belém” – emlékezett immár 42 évesen.²³ Itt megjegyezhető, hogy a szeminárium melletti döntését nem Istenhez fűződő viszonyával, nem vallásosságával magyarázta, és céljait a papi pályán profán, a társadalom javát szolgáló tevékenységekben jelölte meg. (Az erkölcsösség – ahogy a naplójában előszeretettel emlegetett felvilágosult filozófiában is – gondolatvilágában elvált a vallástól, a vallásosságtól.) Naplójában többször is visszatért pályaválasztására, és az anyagi-megélhetési tényezők mellett újra meg újra a család, elsősorban a családanya óhaját emlegette fel, mint például egy 1902-es bejegyzésben.²⁴

A 19. században persze egy alacsonyabb társadalmi állású, ám tehetséges és jól tanuló fiatal, ha értelmiségi pályára vágyott, elsősorban a helyi egyházmegyei papi szeminárium felé gravitálhatott, hiszen a legszámasabb, egyben a társadalmilag legnyitottabb értelmiségi csoportot az egyházi értelmiség képezte. A papi hivatás hagyományosan a társadalmi mobilitás legjobb lehetőségeivel kecsegtetett, a 19. században pedig még tovább szélesedett a kényelmes megélhetést teremtő plébánosi álláshoz vezető út a paraszti rétegek előtt.²⁵ Ugyan a polgárosodás során több olyan polgári pálya nyílt meg, amely a társadalmi felemelkedés útját rejthette – ami folytán némileg meg is csappant a papi szemináriumok vonzereje –,²⁶ a legnyitottabb, a paraszti és az egyéb szegényebb rétegek számára a legelérhetőbb még a dualizmus idején is az egyházi pálya maradt.²⁷

²² SzPL. № 1513. 3.

²³ SzPL. № 1513. 6.

²⁴ SzPL. № 1526. 116.

²⁵ A század során mintegy ötödére-negyedére nőtt a legszegényebb, főleg paraszti származású papok aránya az egyházi értelmiségen belül. CSORBA 1990, 166.

²⁶ KÓSA 1993, 114.

²⁷ MAZSU 1980, 291, 301.

Kuti Márton rögtön pappá szentelése után, 1859-től 1860-ig – mint káplán – Csákváron szolgált,²⁸ mégpedig gróf Esterházy Mór környezetében. Az arisztokrácia tipikus kritikája mellett – gőgös, hazafiatlan és reakciópárti – itt már a főúri ranggal, a származáson alapuló tekintéllyel szembeni öntudatos dacolás motívuma is megragadható elbeszélésében, amely szerint színleg sem volt hajlandó elfogadni a társadalom rendies hierarchiáját. A gróffal fenntartott viszonyáról ugyanis az alábbi jegyezte fel: „Kezdetben, minthogy a plébánossal hadi lábon állott, s különben is én voltam a kastélyban miséző káplán, némi bizalmat mutatott irántam, s midőn magyar vagy latin fogalmazásra volt szüksége, igénybe vett. De minthogy én oly szolgálai szerepre, minőt az ily urak kívánnak, alkalmas soha sem voltam, s azt, hogy művelt embert megillető bánásmódot követelek, értésére adtam: teljesen kiestem a gratiájából.”²⁹ Tehát mint ’művelt ember’ formált igényt a megfelelő bánásmódra, ahogy naplójában a társadalmi presztízs ideális alapját máshol is a műveltségben jelölte meg. A szövegben több hasonló, saját emberi méltóságát, önérzetességét a főúri világgal szembeszegező megjegyzést olvashatni. „[...] a nagy urakkal nem igen tudok kijönni. Nem dicsekedhetem rokonszenvével. Természetes! Nekik nem az egyenes lélek sugalta nemes modor, világos elme, meleg kedély; hanem az udvaronc kell” – kifogásolta például 1887-ben.³⁰ Kuti a mindig gőgös felsőbbrendűségi tudattal vádolt társadalmi csoportot továbbá mint a ’reactio’ melegágyát bírálta, jóllehet egy-egy arisztokrata liberális tevékenységét maga is respektálta. „Tudom, hogy az arisztokráciából is váltak már ki nagy emberek, csak hogy ritkán, s minthogy a Mirabeau-k nem mindennapi tünemények, a polgárságnak, midőn választ, az arisztokráciával szemben ovatosnak kell lennie” – jegyezte egy fehérvári országgyűlési választás margójára.³¹

Csákvár után, 1860-ban Kuti mint tanár térhetett vissza Fehérvárra, a ciszterci gimnáziumba, ahol a filozófia és a hittan mellett angol, francia, német és olasz nyelvet tanított, 1865-től pedig a helyi reáliskola igazgatói posztját töltötte be.³² Naplója alapján a tanári volt az egyetlen olyan hivatali szerep az életében, amellyel azonosulni tudott: „ha előttem s fölöttem borus is az égbolt, csak egy kissé kell visszatekintennem, azonnal derült eget látok, látom az eget, a mely alatt három éves tanár pályámon életem legtisztább, legragyogóbb napjait éltem”³³ – írta 1874-ben. Mindvégig úgy utalt vissza rövid tanári pályájára, mint élete legszebb periódusára, és rendre egykori diákjai szeretetére hivatkozott – az önigazolás céljával, hogy munkáját igenis jól végezte. „Volt tanítványaim elismerése a legfőbb, majdnem egyedüli jutalmam az életben” – jelentette ki már 1909-ben, miután elbeszélése szerint egy régi, általa már elfeledett tanítványa megismerte őt, és elismerőleg szólt róla.³⁴ Kuti nem melleleg szabad felfogásával magyarázta, hogy tanári pályáját végül

²⁸ FORINTOS 2005, 113.

²⁹ SzPL. № 1513. 14–15.

³⁰ SzPL. № 1519. 220.

³¹ SzPL. № 1517. 5–7.

³² FORINTOS 2005, 113.

³³ SzPL. № 1513. 16–17.

³⁴ SzPL. № 1528. 180–181.

mégis elhagyni kényszerült: „Mondanom sem kell, hogy a szellem, melyben a sz[ékes]fehérvári gymnasiumnál működtem, a püspöki hivatalban visszatetszést szült.”³⁵

1866-tól a „nép fia” Kuti Márton plébánosi állásában – a szeminárium, a gimnázium vagy éppen az Esterházy-kastély után – újfent a nép, Székesfehérvár–Felsőváros jellegében falusias, paraszti közegében mozoghatott mindennapjai során. Érdemes tehát megvizsgálni a plébános attitűdjét, amellyel a társadalom alacsonyabb állású, paraszti csoportjai felé fordult naplójában. A szöveg a plébános és a helyi közösség időről időre meglehetősen feszültségterhes viszonyát sejteti: a – Kuti szerint roppantul bigott – földműves társadalom egy része már plébánossá választása ellen is protestált, majd a „pietistak, bucsujárok, szenteskedő asszonyok” csoportja megválasztása után is gyűlölte, „pogány papnak” bélyegezte a szöveg szerzőjét. (Ő reflexiójában persze leszögezte, hogy számos pogány igenis jobb ember volt, mint a római pápa.)³⁶ A napló alapján megállapítható, hogy Kuti – bár alacsony, népi származását mindvégig vállalta, sőt hangsúlyozta a szövegben – élesen elhatárolta magát a néptől, a tömegtől, a határvonalat pedig természetesen a felvilágosultság, a műveltség jelentette. Kuti véleménye szerint a több évszázada szellemi sötétségben tengődő „szegény tudatlan nép” a 19. század utolsó harmadában sem képes szellemileg felemelkedni. A plébános mérlegelte ugyan a – néhai józsefi felvilágosult abszolutizmus ideáljának megfelelő³⁷ – felvilágosító papi szerep lehetőségét, a misszió esélyeit azonban fájdalmasan reménytelennek ítélte a hatalmi céljai mentén a felvilágosodást továbbra is minden erejével gátló egyház egészével szemben. „Az a nép, melyet oly hosszú ideig sötétségben tartottak, nem képes egyszerre a világosságot elviselni; azok az emberek, kiknek egy pap ellenében tíz-husz másként beszél, soha sem fognak az egynek hinni; kiket nagyságos, méltóságos, vörösöves, aranykeresztes, pénzes, befolyásos papok kapacitálnak, a szegény egyszerű plébánosnak csak kivételképen fognak hitelt adni”³⁸ – panaszkolta 1874-ben, majd pár év múlva megjegyezte: „A pap, ki felvilágosítani törekszik őket, eo ipso gyanus lesz előttök”.³⁹ Kuti naplójában a felvilágosult és egyaránt erényes, becsületes pap ideálját szegezte szembe a nép sorában preferált, nem-felvilágosult, fanatista, egyszersmind romlott és becsutelt pap típusával. „A gaz vagy fanatikus pap mindent tehet, kurválkodhatik, részegeskedhetik, nyuzhatja a népet. Mindez semmi! A becsületes felvilágosult pap legyen bár az emberi és polgári erények példányképe, a nép előtt nagyon kedves soha sem lesz.” A csalódott, csüggedt hangnem idejével már-már bosszúsra, dühösre váltott. „E földhöz ragadt ostoba nép mindig felháborít” – mérgelődött Kuti a felsővárosi közeg babonásságán és bigottságán, miután néhány helyi asszony processzióért folyamodott hozzá pár elhullott tehén miatt. Naplójában elpanaszolta, hogy mindannyi próbatétele

³⁵ SzPL. № 1513. 17.

³⁶ SzPL. № 1513. 27–32.

³⁷ Ehhez lásd: GÓZSY 2013, 71–79. – A plébánosi felvilágosítás missziója azonban II. József idején sem mentesült egy, a Kuti naplójában is megragadható problémától: a helyi közösség tradicionalista értékrendje gyakorta szült ellenállást a felvilágosult-jozefinista szellemiségű plébánossal szemben. Uo. 77–78.

³⁸ SzPL. № 1513. 134–136.

³⁹ SzPL. № 1515. 103–104.

eredménytelen maradt, hogy az efféle vallási formaságok helyett erényes, példás életre bírja a helyi társadalmat. „Az e fajta népnek soha sem leszek én kedves lelkésze; – nagyon távol esünk egymástól”⁴⁰ – állapította meg. A szinte áthidalhatatlan távolságot a filozófia, a felvilágosodás hatásával magyarázta. Végül 1888-ra, mire továbbléphetett plébániájáról, a búcsúzás idején már rendezett viszonyról számolt be: véleménye szerint szép eredményt ért el, hogy a helyi közösség végtére is elfogadta őt – úgy is, mint reformpárti, haladó szellemiségű papot.⁴¹

A 'tudatlan népről' formált véleménye persze magában foglalt egy olyasfajta toposzt, amely a felvilágosodástól lépten-nyomon fellelhető volt a katolikus egyház kritikájában, vagyis a 'papi ámtás', 'népbutítás' vádját, amely szerint a papság tudatosan fogta vissza a nép felvilágosodását, merthogy az egyszerű, tanulatlan nép mindig is biztos támaszt nyújtott a 'papi hatalom' számára.

Karrier és konfliktusok

Kuti naplójában 1888-as rangemelését megelőzőleg jó pár éven át feszültség formájában csapódott le az egyházi előmenetel hiánya. A szövegben rendre az egyházi pálya igazságtalanságait ragozta, és interpretációja, amely szerint a tisztesség, az egyenes gerinc nem előny, hanem éppenséggel hátrányt jelentett a hierarchiában, éppoly sűrűn jelent meg a szövegben, mint véleménye, hogy az autonómiamozgalom idején bátor fellépésével lényegében a jövőjétől vágta el magát az egyházban. Jó példa lehet itt egy 1883-as bejegyzése, amely szerint a városban egyre többen emlegették, hogy amíg más papok folyamatosan feljebb lépdeltek az egyház hierarchiájában, addig ő megragadni látszott plébánosi állásában. Kuti magyarázata lényegében önigazolását szolgálhatta. Előadása szerint ugyanis az ő célja sohasem volt más, mint hogy a „legderekabb emberek egyike” legyen, ami pedig „a kanonokoknál nagyon közömbös dolog; sőt többet árt, mint használni”. Stallumot véleménye szerint elsősorban oly’ pap remélhet: „A ki jól meg tud görbülni a nagyurak előtt, a farizeizmusban magát jól kiművelte, szigorú orthodox v[agy] legalább affektálja ezt, egy befolyásos mágnáshölgyet legalábbis megkerített, mélyebben gondolkodni nem tud, a lét nagyobb kérdéseivel nem foglalkozik.” Láthatólag olyan tulajdonságok sorát lajstromozta, amelyek a saját magáról formált kép abszolút ellentettjét, negatívját képezték. Emellett ugyanitt leszögezte, hogy „mint a szabad eszmék híve, a reformok embere” a főpapságtól és – az egyházban jelentős befolyással bíró – főnemességtől semmit sem remélhet.⁴² Simor János hercegprímás például véleménye szerint egyenesen üldözte őt néhai tetteiért.⁴³ A múlt és a jelen elbeszélését tehát mind’ erőteljesebben járta át az a gondolat, hogy az autonómiamozgalomban játszott szerepéért nem érvényesülhetett az egyházban.

⁴⁰ SzPL. № 1516. 181–182.

⁴¹ SzPL. № 1520. 131–133.

⁴² SzPL. № 1517. 138–142.

⁴³ SzPL. № 1517. 202–204.

A szerzői identitás egyik központi eleme éppen az autonómi mozgalom személyes történetében, elbeszélésmódjában formálódott meg. Saját szerepvállalását rendre úgy interpretálta, hogy egyszerű plébános létére szinte egyedül szegült szembe a főpappal az egyház, sőt az állam liberális reformjáért. „[...] önmagamat feledve a szabadelvű reformokért szembeszállottam az összes püspöki karral, az államot és ennek jogait védtem mindenkor az ultramontán tulkapások ellen”⁴⁴ – fogalmazott. Egészen haláláig rendre visszanyúlt bejegyzéseiben az autonómiai mozgalomhoz – természetesen saját szerepét exponálva. 1886-ban például felhozta, hogy az 1869-es gyűlésen bizony ő védelmezte a legliberálisabb álláspontot, majd folytatta: „És maga Deák Ferencz egész határozottsággal oldalam mellé állott, a főszerepet nagylelkűen nekem engedvén át az akcióban.”⁴⁵ Erdemes persze megjegyezni, hogy anno a liberális sajtó is éppen efféle hősszerepbe helyezte a fehérvári plébánost. A *Pesti Napló* például úgy méltatta, mint „ki az őszinte meggyőződés hangján szólalt fel a szabadság érdekében, és férfias bátorsággal veté oda a keztyűt az ellenfélnek, nem törődve vele, hogy az ellenfél azon hatalmas ur, kitől neki, a lelkésznek, egész sorsa és jövője függ”.⁴⁶

Ám a pátozzsal emlegetett hősi harc narratívájához hozzájárult a csalódottság, az elhagyottság élménye is. Kuti interpretációjában ugyanis a '67-tel hatalomra jutott politikai garnitúra, amelytől nemrég még a liberális haladás elősegítését remélte, nem lépett fel megfelelő eréllyel az egyházreformért, sőt félelmében meghajolt a római egyház előtt, és mind a liberális reformok, mind pedig a „szabadelvű reformokért” harcoló pap ügyét magára hagyta. Számos olyan esetet jegyzett fel, hogy a liberális kormány liberalizmus-ellenes egyházi személyt jutatott rangos stallumhoz. „[...] a dicsőséges szabadelvű magyar miniszterium mindig a primás nótájára tánczol” – rótta fel 1875-ben.⁴⁷ A szöveg szerint a liberális kormány és közvélemény egyaránt elfordult a napló írójától. „Kik értem [...] mert kezemben a legnemesebb szabadelvűség zászlaját tartottam – egy kor lelkesültek, most egykedvűen vonnak vállat, midőn látják, hogy engemet a reactio kereké összetört” – jegyezte például 1885-ben.⁴⁸ A liberális táborból bizony többet remélt múltbéli szolgálataiért. A csalódott Kuti egyre-másra felhánytorgatta régi érdemeit: „[...] melyik magyar pap szabadelvűbb, mint Kuti, melyik tette ki magát az alapeszmékért, melyeken a modern társadalom nyugszik, úgy mint ő; ki szenvedett többet a községi iskolákért, mint ő” – emlegette fel az 1869-es év eseményeit, és elvtelenséggel vádolta a minisztériumot a főkegyúri jogok gyakorlása terén.⁴⁹ A plébánia idejével mint egyfajta száműzetés helye jelent meg a szövegben. „A primás jubilál, és mi, kik egykor az autonomia, a modern államot éltető szabadelvű eszmék mellett önfeláldozólag küzdöttünk, egy-egy plébánián húzva

⁴⁴ SzPL. № 1514. 253.

⁴⁵ SzPL. № 1519. 51.

⁴⁶ „Az alpapság példát vehet magának a székes-fehérvári lelkésztől, ki akkor volt a legjobb pap, midőn hazafiúi és polgári kötelességének tett eleget” – tette még hozzá a szerző. *Pesti Napló* 1869. okt. 13.

⁴⁷ SzPL. № 1513. 66–68, 210–211.

⁴⁸ SzPL. № 1518. 22.

⁴⁹ SzPL. № 1519. 145–146.

meg magunkat, mindenkitől feledve homályban tengetjük napjainkat” – panaszkolta 1886-ban, majd megjegyezte, hogy nem szeretne az ünneplő Esztergomba menni, ahonnett gyalázatos hajsza folyt anno személye ellen.⁵⁰

Kuti végül 1888-ban szerzett kanonoki stallumot. Naplója szerint a minisztériumi döntést megelőzőleg a politikai-társadalmi elit több tagját is meglátogatta. Egyházi előmenetelét végül – a helyi közvélemény és néhai tanítványai támogatása mellett – a majdani miniszterelnök, Wekerle Sándor közbelépésének tulajdonította.⁵¹ A protekciós érvényesülést és a protekció hajhászását mindig erőteljesen bíráló Kuti aztán szinte élete végéig mentegette a helyzetet: „Egy üldözött, az orthodox fanatizmus által majdnem kiközösített papot egy liberalis államférfiúnak pártfogásba venni, midőn annak értékét, érdemes voltát ellenfelei sem vonják kétségbe, a közvélemény pedig hangosan hirdeti, mint nálam volt az eset, nem nepotizmus, nem protekció, v[agy] ha az, oly protekció, mit gyakorolni nagyon szép elismeréreméltó tulajdonság” – bizonygatta már 1906-ban.⁵² Egyházmegye élére azonban Kuti sohasem léphetett: 1909-ben, pappá szentelése félévszázados jubileumán ez ügyben úgy foglalt állást, hogy nem pusztán a „megváltozott szellem” fosztotta meg őt a püspöki stallum lehetőségétől, ahogy egy helyi lapban volt olvasható, hanem néhai liberális szereplése: „a nemes liberalizmus”, amely miatt feláldozta jövőjét.⁵³

A katolikus egyháztól végleg elidegenült pap naplóját mindvégig átjárta, meghatározta a hivatali, egész pontosan a papi szerep és a személyiség dezintegráltsága. 1876-ban például megállapította: „Bizonyos vagyok felőle, hogy rám minden állásban küzdelem várt volna; de nagyobb önmegtagadásra, mint most, tán semmiféle pályán nem lett volna szükségem!”⁵⁴ Kuti egy hosszabb önreflexiójában aztán megvallotta, joggal róhatni fel vele szemben, hogy nem a számára megfelelő helyet foglalta el a társadalomban, ám még – az egyházi értelemben vett – vallástalansága megvallása mellett is leszögezte: „pontos szerepek lenni mindenben, lelkipásztori teendőimet is oly lelkiismeretesen végzem, mint akár-melyik orthodox”.⁵⁵ Papi teendői pontos elvégzését nem melleleg mindvégig hangsúlyozta a szövegben. 1888-tól 1895-ig például az egyházmegyei szeminárium rektori tisztjét töltötte be, és feljegyezte: „Érzem, hogy nem épen a nekem való helyen vagyok; de teljesítem kötelességemet lelkiismeretesen. Az én szabad, korlátokat tűrni nem szerető gondolkodásom nem theologiai tanszékre, a formáságoktól, a pietisztikus gyakorlatoktól visszariadó gondolkodásom nem papnöveldei előljárónak való.”⁵⁶ Elmondása szerint a teológiát mindig csupán gépiesen tudta előadni, és megelégedett annyi eredménnyel, hogy ő maga nem fanatizálta a fiataliságot.⁵⁷ Kuti ráadásul mint kanonok is a káptalanok eltörlése mellett érvelt naplójában: „Most is az a véleményem, habár e vélemény most magam ellen is van,

⁵⁰ SzPL. № 1519. 174–175.

⁵¹ SzPL. № 1520. 56–63.

⁵² SzPL. № 1527. 197.

⁵³ SzPL. № 1528. 203–204.

⁵⁴ SzPL. № 1515. 1.

⁵⁵ SzPL. № 1519. 218–220.

⁵⁶ SzPL. № 1520. 147.

⁵⁷ SzPL. № 1521. 78.

miszerint a káptalanok v[agy] teljesen megszüntetendő k[ör] v[agy] tisztességes nyugdíjintézetekké alakítandók. A mostani korban immár, midőn munka és szorgalom a jelszó, gazdagon jutalmazott testületeket tartani legnagyobbrészt azért, hogy imádkozzanak, kiáltó anachronismus.”⁵⁸ Amellett, hogy az egyházban véleménye szerint már-már hajtóvadászat folyt minden ellen, ami liberális, a papi pálya talán legfőbb gyötrelmét a cölibátusban jelölte meg,⁵⁹ és őszintén vallott saját szerelmi életéről. „Gyarló ember vagyok magam is, a mint ezt megvallom és megírtam naplóban is, megvallottam, hogy a szent czelibatus engem is arra kényszerített, hogy idegen nőkhöz nyúljak” – jegyezte élete vége táján.⁶⁰ (A cölibátus eltörlése a 19. században a papi és nem-papi részről sürgetett egyházreform-programoknak többnyire egyaránt részét képezte.)⁶¹

Kuti mégis, minden viszontagság ellenére is tartotta magát eredeti elhatározásához, hogy megmarad egyházi pályáján, döntése igazolásául pedig naplójában a családjáért – előbb elsősorban szüleiért, majd főleg testvéreiért és a Kuti família ifjabb tagjaiért – érzett felelőssége szolgált. „Tudva azt, hogy életpályám el van hibázva, hogy én az egyházi pályán valami sokra nem viszem, nem tehetek annyi jót, a mennyit szívem óhajt: egy idő óta különösen azon vagyok, hogy legalább azon kis körnek, melyben mozgok, legyek hasznos, hogy szegény testvéreimnek visszaadjam azt, mi tőlök neveltetésem által megvonatott, hogy midőn egy részről édes szüleim iránti hála kötelességemet lerovom, más részről testvéreimet is támogassam” – válaszolta fel céljait, motivációit még plébánosi állásában, 1879-ben.⁶² A családi kötelességek hangsúlyozása, amely tehát már plébánossága idején is megfigyelhető, évtizedről évtizedre mind’ erőteljesebben érhető tetten a szövegben. Kuti az egyházban feszültségterhesebb napjain szinte majd’ mindig eltartott, de legalábbis támogatott családtagjait emlegette – bizonygatva, hogy szerettei miatt nem törhet kenyeret egyházával. Az egyházpolitikai harcok idején érthetőleg sűrűn panaszkolt fel sanyarú helyzetét, amit jól példázhat egy 1894-es, némileg önigazoló célú naplóbejegyzés. „Nehéz helyzetben; gondolkodásom, érzelmeim erősen ösztönöznek, hogy a szabadelvűség zászlaját magasra tartva, azok legelsői közé vegyüljek, kik a felvilágosodás, a vallásszabadság mellett harcolnak; de hát hiába, nem lehet” – fejtegette a reformtörvények vitája idején, majd megmagyarázta, miért is nem tehet úgy, ahogy szíve szerint tenne: „Koros is vagyok, beteges is, sokaknak, kiket szívem egész melegével szeretek, fentartója is. Egészségemet – ezt a gyenge egészséget szívesen kockáztatnám, od’adhatnám életemet is; de azokat, kik általam élnek, feláldoznom nem szabad.”⁶³ Naplója szerint nehéz papi pályáján testvérei anyagi támogatása nyújtott számára örömet: „Nincs nagyobb boldogság, mint másokat

⁵⁸ SzPL. № 1520. 240.

⁵⁹ SzPL. № 1513. 22.

⁶⁰ SzPL. № 1528. 185.

⁶¹ Lásd pl. RADA 2016b, 16–17.

⁶² SzPL. № 1516. 32–33.

⁶³ Az egyházpolitikai harcok hevesességét ugyanitt így jellemezte: „Veszett állapotok ezek; nem sokára a legjobb barátok, a rokonok is hadat izennek egymásnak – ad majorem Dei gloriam.” SzPL. № 1523. 15–16.

boldogítani” – fogalmazott, miután testvérei anyagi segélyezéséről írt.⁶⁴ Az idős Kuti 1906-ban úgy utalt családjá felemelésére, mint élete fontos céljára: „Minden áron fel akartam emelni a Kuti-akat” – jelentette ki, igaz, itt pont a família egy régóta mindhiába pártfogolt tagja miatt bosszankodott.⁶⁵ Úgy gondolom, a naplóban formálódott identitás és önreprezentáció egyaránt fontos építőeleme, pillére ragadható meg családi szerepe, felelősségvállalása rendszeres előtérbe helyezésében.

Kuti Márton és az úri világ

Kuti évről évre, évtizedről évtizedre egyre erőteljesebben bírálta naplójában a társadalom elitjét, az úri világ rendies jegyeit, figyelme tehát az ország felemás polgárosodására irányult, amihez minden bizonnyal hozzájárulhatott, hogy a rendi-feudális maradványok továbbélése a helyhatóságok szintjén, vagyis a vármegyék mellett a törvényhatósági jogú városok (mint például Fehérvár) mindennapjaiban lehetett a leglátványosabb, ahol is az úri középosztály bírt hatalommal és jellegadó szereppel.⁶⁶ Itt persze már nem a történeti-jogi, hanem a viselkedésszociológiai értelmű rendiség jelenségyvilága⁶⁷ lehet a megragadható probléma. Hogyan értelmezte saját helyét, viszonyrendszerét az alulról jött pap a zömmel nemesi sorba született személyek közegeiben, és egyáltalán: milyen képet festett az úri társadalomról?

Kuti Márton már fehérvári plébánosi állásával feljebb lépett a társadalom ranglétráján, és rendszeresen egy asztalnál foglalhatott helyet a vármegyei-városi társadalmi elit tagjaival.⁶⁸ 1886-ban Kuti hosszasan boncolgatta naplójában egy, a főispánnál töltött ebéd tapasztalatait. Bejegyzésében sérelmezte, hogy a házigazda kártyáról, nem pedig filozófiáról, irodalomról vagy éppen történelemről próbálta faggatni, vagyis újfent nem-megbecsült humán műveltségére irányozta a figyelmet. Mindemellett társadalmi háttere másságára is utalt reflexiójában – természetesen újfent plebejusi öntudata felvillantásával. „Itt szigoruan a ranghoz ragaszkodnak, s azt gondolják e szegény gazdagok, hogy egy ily plebejus, egy birkás fia szerencséjének tartja, ha egyszer is megszólíttatik. Csalódnak” – folytatta beszámolóját, majd a főispáni asztal szigorú protokollját bírálta, ahol szerinte a forma és a lényeg helyet cserélt egymással.⁶⁹ A társadalmi élet felületességéről és egyes formáságairól mindvégig rosszalólag írt a szövegben. „Az intelligens osztály ur, szalonhős akar lenni, a modorra helyezi a fősúlyt még a jobbik része is; azért senki sem bánt, ha fogyatkoznak erkölcséid; de ha nem udvariaskodol, mindenki megró” – ecsetelte már a századforduló után, majd az ’intelligens osztály’ értékhierarchiájával saját értékrendjét helyezte szembe: „én csak az embert keresem, s ha megtalálom, legyen az utolsó földműves vagy napszá-

⁶⁴ SzPL. № 1523. 163.

⁶⁵ SzPL. № 1528. 2–3.

⁶⁶ GERÓ 2010, 97–100.

⁶⁷ Lásd: GYÁNI–KÖVÉR 2006, 99–110.

⁶⁸ A viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség ott is tetten érhető, hogy egy adott társadalmi állású személy mely más társadalmi csoportok tagjaival hajlandó egy asztalnál helyet foglalni. GYÁNI–KÖVÉR 2006, 99.

⁶⁹ SzPL. № 1516. 4–5.

mos, legyen bármily nyers modoru [.] többre [.] százszor többre becülöm, mint az élhettelen, megbízhatatlan kultusembert, bármint adja az urat, bár-mennyire pöffszkedjék, divatosan öltözködjék, szalonmodoroskodjék”.⁷⁰

Kanonoki jövedelme aztán lehetőséget teremtett Kuti számára, hogy az úri középosztály felsőbb rétegéhez hasonló életmódot folytasson, így rendszeresen látogathassa például a Monarchia nívós fürdőhelyeit. 1901-ben Kuti az úri középosztály népszerű alpesi fürdőhelyén, St. Radegundban töltötte szabadságát, majd naplóbejegyzésben összegezte ott szerzett tapasztalatait. Reflexiójában az úri társadalom kritikáját vetette papírra: „nem a férfit keressük, nem a jellemet, tudományt becüljük mindenekelőtt és felett, hanem a rangot, a kegyelmes és méltóságos urakat. Én nem tolakodtam közéjük, inkább kerültem, mint kerestem őket – még a kölcsönös bemutatkozás után is; mert első tekintetre felismertem a helyzetet.” Tehát a születéstől (is) függő, rendies presztízshierarchia továbbélését-éltetését róta fel, utalva a rendi eredetű és jellegű ’méltóságos’ és ’kegyelmes’ titulusra. Kuti felpanaszolta, hogy fájdalma a fürdőhelyen még a természettudós és nyelvész Szily Kálmán is „arisztokratizált”, vagyis kizárólag magasabb rangú társadalmi csoportok tagjaival ápolt szorosabb kapcsolatot. A szöveg szerint még apróbb nézeteltérése is támadt Szilyvel: „midőn kijelenté, hogy a grófi és nemesi családok jól teszik, ha büszkéik őseikre, [...] azt válaszoltam neki, hogy az ősök erényei a mieinkhez sem nem adnak semmit, sem el nem vesznek azokból.”⁷¹

Kuti szerint mindig is szinte átjárhatatlan fal választotta el őt és a régi nemesség tagjait, ami miatt bizony nem is törte magát, hogy nyisson feléjük. „[...] mint plebejus, mint egyszerű majorgazdának a fia nem bírtam annyi vonzerővel – bármily kiváló tanuló, példás viseletű ifjú voltam is, hogy a gentry-t magamhoz édesgessem, hogy barátságot köthessek még a saját községembeli nemes ifjakkal is. Ők sokkal büszkébbek voltak, hogy sem hozzám közelítsenek, én meg sokkal önérzetesebb, hogy sem társaságukat magamra nézve szerencsének tartottam volna” – fogalmazott. Attitűdjét tehát úgy magyarázta, mint egy, a születési elit gögijére adott öntudatos választ. Az adott bejegyzésben továbbá még a tipizált – saját csoportjában a magyarság hordozóját, a nemzet gerincét látó⁷² – dzsentrival valódi hazafiságát is megkérdőjelezte: „[...] jó hazafi-e, ki vagyonát elpazarolja, nejét, gyermekeit koldusbotra juttatja, tanulás helyett tivornyáz, egész éjeleket a kártyaasztal mellett tölt el, önmagát testileg is tönkre teszi?” A fehérvári pap naplójában tehát a jól ismert dzsentrizmus ragadható meg. „Előítéletek, hiúság, gög, protekcióhajhászat, munkátlanság, élvezetvágy, könnyelmű pazarlás, élhettelen urhatnomság mindenfelé” – hangsúlyozta bejegyzése végén.⁷³

Érdemes megjegyezni, jóllehet naplóbeli önreprezentációjában továbbra is fontos szerepet játszott a ’plebejusi’ önazonosság, életmódjában, mindennapjaiban meglehetősen eltávolodott a társadalom alsóbb, szegényebb rétegeit jellemző életformától, amit

⁷⁰ SzPL. № 1528. 71–72.

⁷¹ SzPL. № 1526. 14–16.

⁷² GERŐ 2010, 99–100.

⁷³ SzPL. № 1526. 21–23.

már csupán az elegáns monarchiabeli fürdőhelyek rendszeres látogatása is mutathat. Ha pedig nem St. Radegundba vagy például Karlsbadba utazott, hanem éppenséggel a Balaton felé vette az irányt, úti célját Balatonfüred jelentette, vagyis az úri világ népszerű balatoni üdülőhelye. Magyarázata szerint azonban fürdőzni sem holmi úri passzióból járt, hanem egészségi állapota miatt: „nem azért, mintha tán az élethez valami rendkívül nagyon ragaszkodnám, hanem mivel az én életemre nagyon sokaknak szükségük vagyon” – utalt St. Radegundban is a családjáért érzett felelősségére.⁷⁴

Figyelemre érdemes lehet, hogy Kuti Márton többször – és némi gúnnyal – emlegette naplójában a nagy presztízsű ’méltóságos úri’ minőséget. A köszönés-megszólítás protokollja ugyanis, amely megszabta például a ’méltóságos’ titulusra jogosultak, társadalomban pedig az ’urak’ és a ’kendek’ körét, a dualizmus idején is jól szemléltethette a társadalom belső struktúráját, tagoltságát, és a mindennapi élet szintjén éreztethette a viselkedésszociológiai értelemben vett – és a származástól továbbra sem teljesen független – rendiség határvonalait a társadalomban.⁷⁵

Kuti mindemellett keményen bírálta a párbajt, a párbajozást, amely szintúgy a társadalmi élet rendies hagyományaiból eredt. (A párbajképesség aztán lényegében egyet jelentett az úri társadalomhoz tartozással.)⁷⁶ Kuti interpretációjában a párbaj és a társadalmi haladás, a liberális szellemiség nem férhetett meg egymással, és fájta, hogy még a törvény is tehetetlen „az erkölcsi élet ezen egyik legüdültebb nyavalyája, a társadalmat emésztő e valódi rákfene ellen”.⁷⁷

Összességében tehát megállapítható: Kuti a népi-paraszti és az úri társadalom közegeiben egyaránt idegenségét, mentalitásbeli másságát fejtegette – ahogy saját hivatásrendi csoportja, a katolikus papság esetében is. A fehérvári pap eszméi arculata ez utóbbi probléma hátterét is jobban megvilágíthatja.

Az identitás ideologikus elemei

Egyházkép, antiklerikalizmus

Kuti naplója alapján a magyarországi katolikus autonómia-mozgalom eredménytelensége és a liberális katolicizmus reményeit a világegyház szintjén is széjjelfoszlató, a pápai tévedhetetlenség dogmáját elfogadó vatikáni zsinat után döntött a szigorú hallgatás, a visszavonult életvitel mellett. Hogyan láttatta az I. Vaticanum – személyes felfogásával szöges ellentétben álló – egyházát a zsinat előtt még az egyházreformért harcoló pap?

Naplója elején, 1874-ben Kuti kifejtette, hogy ő valójában a zsinat előtt sem hitt állam és egyház egyenjogú- és -rangúságában, hiszen mindig is úgy gondolta, hogy a legfőbb hatalom nem lehet más, mint az állam. Álláspontja szerint persze a fennálló egyház összeférhetetlen a szuverén állami hatalommal, a világegyház hatalmi centralizációjában

⁷⁴ SzPL. № 1523. 89–91.

⁷⁵ Mindehhez lásd: GYÁNI–KÖVÉR 2006, 102–106.

⁷⁶ GERŐ 2010, 98, 161–164.

⁷⁷ SzPL. № 1516. 120–124.

pedig újabb fenyegetést jelölt meg: „midőn az egyházi absolutismus ad absurdum vite-tett, midőn a pápával szemben a püspökök semmivé lettek, sötét szellemű hatalomnak kénytelenek a katolikusok milliói térdet-fejet hajtani; midőn bizonyos vagyok felőle, hogy e hatalom minden befolyását a tudomány nyomására, a haladás és felvilágosodás meggátlására, az emberi nem leigázására fogja felhasználni, kérdem [...] lehet-e tovább is még a »szabad egyház szabad államban«-féle elv mellett lelkesednem; lehet-e az auto-nomiát sürgetnem, midőn tudom, hogy hazánkban a catholicismusnak az autonomia útján leendő szervezése nem lesz egyéb, mint az ultramontanizmusnak szervezése, a római szék útjának egyengetése, a jezsuitismus megörökítése”.⁷⁸ A fehérvári pap naplójában tehát egy meglehetősen jellegzetes, az 1867 utáni évek-évtizedek egyházkritikájában tulajdonképpen általános, tipikus egyházkép – és egyházpolitikai felfogás – regisztrálható. Az antiklerikális röpiratok, sajtótermékek recepciója már a frazeológia szintjén is tetten érhető: az egyházkritikai röp- és vitairat-irodalom fogalmi hálója a század utolsó harmadában egy jól megragadható, viszonylag egységes, kompakt nyelvet képezett,⁷⁹ Kuti Márton pedig éppen e nyelven fogalmazta naplója egyházzal szóló fejtegetéseit. ’Ultramontánok’, ’jeszuitizmus’, ’egyházi absolutismus’, ’reactio’, ’fanatizmus’ vs. ’felvilágosodás’ – a szövegben éppúgy központi jelentőségű kulcsfogalmak, ahogy seregnyi, ez idő tájt napvilágot látott irományban is.

Kuti a liberális egyházreform esélyeit a tévedhetetlenségi dogma elfogadása után – ahogy az egyháztörténeti irodalom java – maga is határozottan tagadta, és csalódott, már-már dühös hangot ütött meg a szövegben: „a szabadelvű reformok az infallibilitási dogma után a catholicismusban lehetetlenek lettek; most más út nincs előttünk mint vagy a resignatio, vagy szakítás Rómával. És ha lassan is, de előbb utóbb ez fog a kath[olikus] világban bekövetkezni. Róma 1871-ben magát ölte meg, a jesusiták midőn az égig vélték a pápát felemelni, pokolig sújtották őt”. Kuti itt már úgy foglalt állást, hogy a történelem bizony Bismarck Kulturkampfját fogja igazolni.⁸⁰

Kuti tehát éppenséggel nem feloldani próbálta a feszültséget, amely egyházához fűződő viszonyát jellemezte, hanem pont hogy tovább és mind’ tovább élezte az ellentétet, vagyis szüntelen saját – egyházzal és papsággal szembeni – másságát hangsúlyozta, önmagát, identitását ugyanis éppen az ’ultramontán’ egyházzal szemben próbálta meghatározni. Filozófia- és teológiafogalma jól megvilágíthatja mindezt.

Filozófia és vallás

Kuti identitásformálásában a napló több pontján fontos szerepet játszott egyfajta filozófiafogalom, amelyre a fehérvári pap identitását alapozta. Egy 1886-os bejegyzésében például úgy aposztrofálta magát, „mint philosoph, mint nem orthodox pap, tán nem is a szó mindennapi értelmében vett keresztény”.⁸¹ A ’filozófus’ francia megfelelője,

⁷⁸ SzPL. № 1513. 107–110.

⁷⁹ Lásd: RADA 2016b.

⁸⁰ SzPL. № 1513. 110.

⁸¹ SzPL. № 1519. 13.

a 'philosophe' itt már önmagában is a 18. századi francia filozófia hatását sejtetheti, tehát egy olyan hagyományét, amely alapjaiban kérdőjelezte, majd tépázta meg a katolikus egyház, sőt általában az intézményesült vallások tekintélyét. Ennek fényében nem meglepő, hogy papi pályája régebbi, feszültségterhes pontjait és jelenbeli problémáit éppen a filozófia hatásával magyarázta: „sorsom a philosophia fele vezetett, és én elég naiv voltam a bölcsészet alatt nem csupán a scolastikát érteni. Merészségemért most szárnyszegetten vergődöm a földön, a hová ideális magaslataból lerántottak.”⁸² Kuti a filozófiával felfogása szerint egyszersmind a liberalizmusra és a toleranciára mondott igent, merthogy a deista jellegű gondolattal együtt adaptálta a francia felvilágosult filozófia toleranciaprogramját is: „En elmélkedéseimben azon eredményre jutottam, hogy a tekintélyre épült pozitív vallások egymást örökké támadva, az egyenetlenkedés magvát hintik állandóan, s hogy állandó vallási békét csak a philosophia és leánya, a liberalismus biztosíthat” – írta 1893-ban.⁸³

Filozófiafogalma abszolút oppozícióját a teológia fogalma képezte a szövegben. „A theologia nem képes egyezséget, türelmet létesíteni, sőt sokaknak józan értelmét megzavarva, viszálykodást, üldözéseket támaszt, fanatikusokat és martírokat hoz létre”⁸⁴ – fejtette jellegzetes álláspontját. A teológia kritikája Kutinál természetesen együtt járt a teológusok kritikájával is. Szerinte ugyanis a legtöbb teológus elfogult, türelmetlen, és mindent a vallás szempontjából mérlegel, még embertársait is: „a nagy theologusok rendesen nem valami derék, ideális emberek; a pap rendesen agyonnyomja bennök az embert; egyoldalú, türelmetlen, e mellett a legtöbb esetben gőgös zelóták, v[agy] nagyra vágyó spekulánsok”⁸⁵ – jegyezte meg Steiner Fülöp püspököt⁸⁶ illetően. Kuti saját filozófia- és teológiafogalmát nem csupán teljesen ellentétes tartalmúra formálta, hanem egymással nem egyszer egyenesen szembe is szegezte a filozófiát és a teológiát a szövegben: „Valóban százszor jobb, ha a világot philosophok kormányozzák, mint ha theologusok tennék azt”⁸⁷ – szögezte le egy paptársra protestánsellenes intoleranciáját panaszolva. A tudomány, amely Kutinál jellegében és missziójában megegyezett a filozófiával, szintűgy a teológia alternatívája, oppozíciója lehetett a napló világában: „Aki embert keres, ki örül a világosságnak, ki meg nem esni öhaj: a tudományt és ennek művelőit szeresse! A teológia általában nem vezet célhoz – eddig legalább még nem vezetett; úgy pedig, amint most a felekezetek kezelik, egyenesen a viszálykodás forrásává válik”⁸⁸. Összességében: amíg a filozófia (és a tudomány) a tolerancia és a filantrópia eredőjét, addig oppozíciója, a teológia pont hogy a fanatizmus, a felekezeti szigor, az intolerancia és a ridegség forrá-

⁸² SzPL. № 1519. 192.

⁸³ SzPL. № 1522. 233.

⁸⁴ SzPL. № 1521. 113.

⁸⁵ SzPL. № 1524. 35.

⁸⁶ A harcos egyházi hírében álló, a liberális reformok elleni mozgalmat minden téren szorgalmazó és támogató Steiner Fülöp püspök hajthatatlan szigorral lépett fel egyházmegújításában, hogy fejlessze a papság egyházas szellemiségét és teológiai jártasságát. *Jubileumi névtár* 1977, 119–123.

⁸⁷ SzPL. № 1520. 140–141.

⁸⁸ SzPL. № 1522. 43–45.

sát jelentette a szövegben. Előbbi a gondolat szabadságán, utóbbi pedig a tekintély feltételezésén alapult.

A morális tartás, amely az identitás fontos pillérét jelentette a szövegben, összefüggött Kuti filozófiai felfogásával is. Naplójában – a 18. századi *philosophe*-ok nyomán – mindvégig a 'természeti morál' fogalmával operált, és polemizált az egyház álláspontjával, amely az erkölcsöt szigorúan a vallásoshoz kötötte. Morálfilozófiáját több helyütt úgy próbálta igazolni, hogy saját morális fölényét emlegette az egyházas szellemiségű papsággal szemben. „Lássák példából, hogy az ember pietizmus nélkül, sőt tisztán mint a bölcsészet követője is ép oly jó lehet, mint az ugynevezett orthodox papok legiava, v[agy] tán még jobb is”⁸⁹ – írta 1889-ben. Egy újabb bejegyzésében pedig, amelyben pont az 'orthodox' katolikus papsággal folytatott polémiaát, megjegyezte: „Nekem is vannak gyöngeségeim, igen jól tudom; de fiatal koromban még több volt; pedig akkor még erősebb hitem volt, vallásosabb voltam a ti értelmekben, – az önálló gondolkodás, a philosophálás emelt és nem sülyesztett erkölcsileg.”⁹⁰ Megjegyezhető, hogy Kuti felfogása mögött a francia felvilágosodáson túl a német filozófia, főleg Immanuel Kant filozófiájának a hatása is tetten érhető. Egy eszmefuttatásában⁹¹ még idézte is a königsbergi filozófus híres sorait a csillagos égről és az erkölcsi törvényről.

Kuti Márton persze nem tagadta meg a vallás fontosságát, sőt lehetséges misszióját sem az emberiség morális javításában, ám naplójában egy olyan személyes istenhit mellett foglalt állást, amely nem függött semmiféle dogmától: lényegében a 'pozitív vallások' tagadásán nyugodott, és többször is megmagyarázta, hogy miért. „Azért; mert eszem mindig ellenállt a felekezeti tanoknak különbség nélkül, mert az evangéliom lelkével, a szeretettel párosult észmorált mindig elégségesnek tartottam a magam részére. Hiszek egy megfoghatatlan, mindenek örökkorásául szolgáló hatalomban; hiszem, hogy »non omnis moriar«; a többiről nem gondolok.”⁹² Saját hitvallását újra meg újra megfogalmazta a szövegben, és többnyire összefűzte a tolerancia, a felebaráti szeretet programjával is: „[...] minthogy ez eddigi vallások kivétel nélkül épen ellenkezőjét eszközölték annak, amit eszközölniök kellett volna – az emberek testvéresiedését ajánlom az enyimet, melynek csak két czikkelye van: hiszek istenben s a lélek halhatatlanságában.”⁹³ Felfogása jelen esetben is a 18. századi francia felvilágosodás deizmusát rejtette, amely természetesen átsugárzott a 19. századra is. Személyes hite, a 'józanészvallás' naplójában mindig a tolerancia és egy jobb morál ígéretét rejtette, vagyis a vallást jellegzetesen nem Isten, nem a transzcendencia, hanem a társadalom, a társadalmi jó, a morál szempontjából mérlegelte. Hite ugyanis becsületes, erényes életre formált igényt. „Hogy mi van a síron tul, senki nem tudja; de hogy a társadalom erények nélkül fen nem állhat, minden józan eszű embernek be kell

⁸⁹ SzPL. № 1520. 197.

⁹⁰ SzPL. № 1520. 226.

⁹¹ SzPL. № 1523. 239–241.

⁹² SzPL. № 1519. 219.

⁹³ SzPL. № 1523. 2.

látnia”⁹⁴ – szögezte le. Személyes hitét illetőleg pedig hozzátette: „De jól megjegyezzük, csak hiszem ezt; de nem tudok rólok semmit, tehát nem vitatkozhatom, nem állíthatom, hogy ilyen v[agy] amolyan a megfoghatatlan végső ok, a mindennek létet adó erő, nem érvelhetek a lélek halhatatlanságának minősége mellett” – folytatta előbbi fejtegetését.⁹⁵ Sorai a transzcendens szféra megismerésére irányuló kételyét is megvilágíthatják, amelyre nem egyszer a teológia elleni argumentációját is alapozta: „A tudomány őszintébb, mint a theologia. Azt mondja: nem tudok semmit se lélekről, se Istenről; de kell létezniük; mert tapasztalom, hogy hatnak, működnek; a többi titok előttem; de előttetek is theologus uraim; csak hogy ti ezt n[em] valljátok be; sőt tudásokat annyira apodiktikusnak hirdettek, hogy érette készek volnátok az egész világot lángba borítani”⁹⁶ – írta egy újabb, a tudományt a teológiával szembehelyező bejegyzésében. Ami az elfogadó, nem-felekezeti jellegű vallásos gondolatot illeti, amely mellett Kuti is hitet tett naplójában, megjegyezhető, hogy a 19. században a liberális vallásszabadság eszméjének gyakorta ágyazott meg egy, a felekezetiségtől függetlenedő, a tételes vallásosságtól távolodó, toleráns vallásfelfogás.⁹⁷

Kuti efféle vallásfelfogása fényében talán nem is oly meglepő, hogy a katolikus egyház kritikája naplójában együtt járt a felekezetiesség kritikájával is: a ’felekezeti szellem’ álláspontja szerint szüntelen megosztja a társadalmat, a nemzetet, és gyűlölet magját hinti. A ’szűkkeblű felekezetiesség’ jelenségeit tehát mindvégig bírálta a szövegben – és nem csupán a római katolikusok esetében.⁹⁸ Igaz, főleg az egyházpolitikai harcok idején, amikor is újult erővel csaptak fel a régi katolikus-protestáns ellentét lángjai, a felekezetiességnek mint megosztó és viszályt szító tényezőnek a kritikája máshol is fókuszba került az egyházpolitikai irodalomban.⁹⁹

Liberalizmus és antiszemitizmus

Kuti Márton mint „erősen filozofiai alapokon álló szabadelvű” pozicionálta magát, a liberális identitása azonban idejével egyre mélyebb válságba jutott. Minthogy a liberalizmus tartalma a 19. században (is) széles spektrumon értelmeződött, érdemes először is megvizsgálni: mit is értett liberalizmuson a fehérvári pap a szövegben? Naplója elején maga adta meg a fogalom általa felfogott tartalmát: „szabadelvűeknek [...] azokat nevezzük, kik a tudomány által megállapított igazságokat s az ész követelését fogadván el irányadójuknak, azok szerint kívánják a társadalmat regenerálni”¹⁰⁰ – definiálta a fogalmat. Továbbá a kereszténység liberális interpretációjával is operált, amely szerint a szabadság és az egyenlőség programja, a liberalizmus lényegében megegyezett Jézus eredeti és tiszta programjával. Az egyház liberalizmus-ellenes propagandájával polemizálva

⁹⁴ SzPL. № 1519. 219.

⁹⁵ SzPL. № 1523. 2.

⁹⁶ SzPL. № 1523. 19.

⁹⁷ CSORBA 1999, 31–32.

⁹⁸ Mindehhez lásd: RADA 2016a.

⁹⁹ Lásd: RADA 2016b, 21–23.

¹⁰⁰ SzPL. № 1513. 123.

megjegyezte például, hogy „a valódi szabadelvűség lényegében legközelebb áll Krisztus szelleméhez, közelebb, mint a kereszténység bármelyik formájában”.¹⁰¹ A teljes szöveg alapján megállapítható, hogy az eszményi liberalizmus fogalma Kutinál sohasem az individuum vagy éppen a civil szféra autonómiáját, főleg nem a gazdasági liberalizmust, a laissez-faire szabadságát, hanem mindig is egyfajta értelmiségi, felvilágosult szellemiséget, racionalizmust, a haladás, a filantropia és a tolerancia programját foglalta magába. Kuti a társadalom javát szigorúan az egyéni érvényesülés elé helyezte, és cáfolni próbálta például, hogy a liberalizmus, amely lényegében „a legnemesebb humanizmus, a legszabályozottabb szabadság, a legészszerűbb elmélet, a legmelegebb emberszereteten nyilvánuló, a legfényesebb erényeket létrehozó szívélet”, individualizmussal járna együtt. A kapitalista fejlődés velejárójáért, az egyre erősödő szocialista mozgalomért, amelyet a nyomor, a szegénység táplált, szerinte a „latifundiumok” mellett csupán a „tőke garázdalkodása” lehetett a felelős, nem pedig a valódi szabadelvűség.¹⁰² Bár az egyházzal szemben, amely véleménye szerint a helyesen felfogott szabadelvűséget is gyűlölte, mindig megvédte az eszmét naplójában, a Tisza-éra alatt már egyre erőteljesebben bírálta a fennálló liberalizmust, amely elvesztette régi varázserejét, és amelytől szüntelen elhatárolta saját szabadelvűségét. A liberalizmust a filozófiához, a filozófiát pedig egy jobb és tisztább morál ígéretéhez fűző pap élete vége táján többször is leszögezte: „Nem szeretek elfogult lenni semmiben sem, e lapok mindenről inkább tanuskodnak, mint korlátolt, reakcionárius vallási felfogásomról, de ha az oly szabadelvűség mellett kellene állást foglalnom, mint ez a modern, csakis erkölcsi hanyatlást produkáló liberalizmus, megtagadnám még azt is, hogy valaha csak egy pillanatra is vele rokonszenveztem.”¹⁰³ A liberalizmus századvégi válsága tehát, még ha sajátos formájában is, de Kuti Márton naplójában is megragadható.

A liberális identitás válsága Kuti antiszemita álláspontjaival is összefüggött, ugyanis – jóllehet a szöveg szerzője az emancipáció mellett foglalt állást, és szüntelen tagadta, hogy ő maga antiszemita volna – a naplóban a korabeli antiszemitizmus seregnyi frázisa, sztereotípiája olvasható. Ahogy az egyenjogúsítás nem egy pártfogója a 19. században, Kuti is oly módon érvelt, hogy a zsidóság több évszázados elnyomása miatt csakugyan gyarló természetű bír, az emancipáció azonban – legalábbis hosszabb távon – gyógyír lehet a problémára.¹⁰⁴ A tiszaezlári haláleset utáni országos tömeghisztéria aztán a szöveg szerzőjét is magával ragadta, merthogy Kuti maga is elfogadta a vérvádat. A modern liberalizmus programját – mint az eszme ellenfelei a 19. században¹⁰⁵ – idejével Kuti is összemosta a zsidóság céljaival, és többször is felrótta naplójában, hogy a zsidók kompromittálják az igazi szabadelvűséget. „[...] sokat kell szenvednem! mert hát a szabadelvűséget kompromittálva, gyakran bepiszkolva látom éppen azok által, a kik azt legjobban hangoztatják;

¹⁰¹ SzPL. № 1518. 54–57.

¹⁰² SzPL. № 1524. 45–49.

¹⁰³ SzPL. № 1528. 98.

¹⁰⁴ SzPL. № 1513. 144–148.

¹⁰⁵ Lásd pl. Kiss 2010, 158–159, 163.

a zsidók; kiknek a klérusban kevés oly elfogulatlan jó akaró bírójuk van, mint én”¹⁰⁶ – fejtette. Bár számtalanszor kifejtette, hogy a zsidóság élen jár a liberalizmus megméltelyezésében, többnyire azonban hozzátette, hogy a zsidók mellett a nem-zsidók is felelősek a liberalizmus tévútjáért. A század végére odáig jutott tehát, hogy kijelentette: „Az a liberalizmus, melyet most vallanak – zsidó, nem zsidó egyiránt, nem az enyim.”¹⁰⁷ (Attitűdjére jellemző, hogy nem egyszer a zsidóságnál is a felekezeti szellem jelenlétét kifogásolta).¹⁰⁸

Szabadelvű Párt-i meggyőződésével együtt Kuti lassan eredeti közjogi álláspontját is feladta: a századforduló utáni és főleg az 1905–1906. évi belpolitikai feszültségek idején a napló erősen nacionalista érzelmű írója már azt taglalta, hogy a történelem bizony Kosuth Lajost igazolta 1867-tel szemben. (A turini remete mindezzel párhuzamosan egyre fontosabb helyet töltött be Kuti személyes nemzeti panteonjában.)

Végül megjegyezhető, hogy a Kuti-naplóban felmerülő-lecsapódó problémák, amelyek a feltárt identitásproblémák javát is eredményezték, abszolút beágyazódtak – a dualizmus idejét illetően – a történettudomány által is előszeretettel tárgyalt problémahalmazba: egyes rendi-feudális maradványok továbbélésétől a liberális kormányok – legalábbis a ’90-es évekig – kompromisszumos egyházpolitikáján vagy éppen a ’pozitív vallások’ térvesztésén át egészen a liberális gondolat század végi válságáig és az antiszemitizmusig. A forrásban tehát előszeretettel vizsgált történeti problémák személyes, belső megélése, identitásformáló és identitásromboló ereje világlik meg.

Kuti Márton 1910. március 6-án hunyt el, élete 78. évében. 1909. október 11-i dátummal jegyzett végrendeletében szülője, borháza és pincéje mellett összesen 160 ezer koronát hagyott maga után: elsősorban testvéreire, illetve testvérei leszármazottjaira. Mindemellett alapítványt tett az ifjabb generációk tanulmányi célú támogatására, a városi szegények és a felsővárosi óvoda javára is. A testamentum végrehajtójául – a naplójában mindig a legnagyobb szeretettel és tisztelettel emlegetett – unokaöccsét, dr. Kuthy Józsefet nevezte meg. „Napló könyveimmel, melyeknek 16-dik kötetét írom, tegyen amit akar; – ha tartalmuk neki vagy családjának a legkisebb kellemetlenséget okoznak is semmisítse meg azokat”.¹⁰⁹ Élete végén tehát Kuti már beletörődött naplóit esetleges megsemmisülésébe is, ám a főreáliskolai igazgató megőrizte nagybátyja irodalmi hagyatékát, amelyet aztán 1936-ban a székesfehérvári egyházmegye gyűjteménye fogadott be, mégpedig úgy, hogy Shvoy Lajos püspök 1960-ig, vagyis a Kuti halálától számított 50. évig a szöveg szigorú zárolását rendelte el.¹¹⁰

Egy 1977. egyházmegye-történet mint „művelt, tehetséges, de keserű kedélyű”,¹¹¹ Szabó Ferenc S. J. pedig mint „nagy műveltségű és szélsőségesen liberális” papot mutatta be

¹⁰⁶ SzPL. № 1524.

¹⁰⁷ SzPL. № 1524. 250–251.

¹⁰⁸ SzPL. № 1525. 92–93.

¹⁰⁹ Kuti Márton végrendelete (másolat az eredetiről). 1909. okt. 11. SzPL. № 5434.

¹¹⁰ A döntést megfogalmazó főpásztori levél fogalmazványa: SzPL. № 442. 1936/33kl.

¹¹¹ *Jubileumi névtár* 1977, 117.

Kutit – ugyanő felhívta a figyelmet: érdemes volna naplóit alaposabban feldolgozni.¹¹² Jelen naplófeldolgozás a szövegben formált-formálódó identitás egyes elemeit volt hivatott feltérképezni, a több ezer oldalas terjedelmű szöveg azonban számtalan további célú és szempontú feldolgozásra engedhet lehetőséget.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁRTH 2013

Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. BÁRTH Dániel. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013.

CSORBA 1990

CSORBA László: A katolikus egyházi értelmiség társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában. In: *A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában.* Szerk. SZABAD György. Budapest, Tankönyvkiadó, 1990, 161–170.

CSORBA 1999

CSORBA László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918.* Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999.

FORINTOS 2005

FORINTOS Atila: *A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár, 1777–2004.* Szerk. CSURGAI HORVÁTH József–MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2005.

GERŐ 2010

GERŐ András: *Dualizmusok. A Monarchia Magyarországa.* Budapest, Új Mandátum, 2010. (Habsburg Történeti Kismonográfiák, 3.)

GYÁNI 1997

GYÁNI Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhivatalnok identitása. *Szabolcs–Szatmár–Bereg Levéltári Évkönyv* 12. 1997, 25–33.

GYÁNI–KÖVÉR 2006

GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a II. világháborúig.* Budapest, Osiris, 2006.

GÓZSY 2013

GÓZSY Zoltán: A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: BÁRTH 2013, 53–84.

Jubileumi névtár 1777

A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára. 1777. Alapításának 200. esztendejében. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, 1977.

K. HORVÁTH 2002

K. HORVÁTH Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In: *A történetész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa.* Szerk. SZEKERES András. Budapest, L'Harmattan, 2002, 81–103. (Atelier Füzetek, 3.)

KISS 2010

KISS László: A modern antiszemitizmus kialakulásának esztörténeti háttére. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae Nova Series*, Tom. XXXVII. 2010, 145–171.

KÓRÓDY 1870

‘Papmormogó’ [KÓRÓDY Sándor]: *Antiklerikális okoskodások a kath. congressusi komédia, a felekezeti iskolák, a papság népmítési törekvései és egyéb szent dolgok felett.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1870. (Barátfülek, 1.)

¹¹² SZABÓ 2005, 505–506. – A szerző Kuti 1906. évi naplóbejegyzéseiből használt fel egyes, Prohászka Ottokárról szóló szöveghelyeket tanulmányában.

KÓSA 1993

KÓSA László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: KÓSA László: *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen, Ethnica, 1993, 105–124.

LAUSCHMANN 1998

LAUSCHMANN Gyula: *Székesfehérvár története*. IV. (A szabadságharc leverésétől az első világháborúig, 1849–1914.) Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 1998.

MAZSU 1980

MAZSU János: A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái. *Történelmi Szemle* 23. 1980, 289–308.

MÓZESSY 2000

MÓZESSY Gergely: A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben. In: „*Akik szolgálatok egy árva bon volt...*”. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József–DEMETER Zsófia. Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 2000, 195–211. (Közlemények Székesfehérvár történetétől, 1.)

PÁNDI 1952

PÁNDI Pál: „*Hazug álmok papjai szűnnek*”. *A magyar költészet antiklerikális hagyományai*. h. n. Művelt Nép Könyvkiadó, 1952.

PATAKI 1997

PATAKI Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Szerk. LENGYEL Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 1997, 512–523.

RADA 2016a

RADA János: A felekezeti problémája Kuti Márton székesfehérvári pap naplójában (1874–1909). In: „*A királyhűség jól bevált útján...*” *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szerk. GLÁSSER Norbert és ZIMA András NAGYILLÉS Anikó közreműködésével. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2016, 189–201.

RADA 2016b

RADA János: Egyházkritikai röp- és vitairatok Magyarországon 1867-től 1895-ig. Interpretációk, frazeológia és esztétörténeti háttér. *Egyháztörténeti Szemle* 17/1. 2016, 3–23.

SARNYAI 2008

SARNYAI Csaba Máté: Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei. *Egyháztörténeti Szemle* 9/3. 2008, 22–45.

SZABÓ 2005

SZABÓ Ferenc: Prohászka püspök lelkesége és „keresztjei”. *Távlatok* 70. 2005, 501–512.

SZINNYEI 1894

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894.

TÉLFY 1865

TÉLFY János: *Üdvözlét Kuti Márton úrnak, mint kritizáló ethicusnak*. Pest, Első M. Egyesületi Ny., 1865.

TOLDY 1870

TOLDY István: *A katolikus egyház autonómia és veszélyei*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1870.